

**ЧАСТИНА  
ЧЕТВЕРТА**

**КРИМІНАЛІСТИЧНА  
МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ  
ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ**

---

## ТЕМА 18

# ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ

---

*§ 1. Поняття криміналістичної методики, її системи і завдання.*

*§ 2. Основні частини, принципи і структура криміналістичної методики.*

*§ 3. Поняття криміналістичної характеристики злочинів.*

### **§ 1. Поняття криміналістичної методики, її системи і завдання**

Заключним розділом системи криміналістичної науки і навчального курсу криміналістики є криміналістична методика чи, як її називають, методика розслідування і попередження окремих видів злочинів – вбивств, грабежів, розбоїв, крадіжок, підпалів тощо. Це, по суті, «передній край» криміналістики – та сума її рекомендацій, яка необхідна для практики боротьби зі злочинністю.

Методика розслідування злочинів – це самостійний розділ науки криміналістики. Розслідування злочинів – це специфічна діяльність, пізнавальна і організаційно-тактична, суть якої обумовлена особливостями формування доказової інформації в установленому законом порядку її отримання і використання.

Методика розслідування окремих видів злочинів тісно пов'язана з криміналістичною технікою і криміналістичною тактикою, з яких вона черпає певні дані, способи і прийоми формування методів розслідування, розкриття і попередження злочинів.

**Методика** – це сукупність способів, методів, правил, прийомів для систематичного, послідовного, найбільш ефективного проведення будь-якого конкретного дослідження. Методика розробляє порядок проведення слідчих дій,

рекомендує необхідні технічні засоби і прийоми для досягнення необхідних результатів, організаційні заходи, вказує специфіку слідчих дій.

Під методом у широкому розумінні розуміють впорядкований рух пізнання до наміченої мети, тобто шлях дослідження. **Метод** – це спосіб підходу до пізнання в дослідженні різноманітних явищ по встановленню фактів при досягненні якої-небудь мети, у вирішенні конкретно поставленого завдання. Це заздалегідь обраний шлях до поставленої мети.

В експертно-криміналістичній практиці під методом розуміють об'єктивну закономірність підходу в дослідженні з вивчення і застосування одного із конкретних прийомів, який дозволяє в процесі дослідження об'єктів пізнавати як його внутрішні, так і зовнішні якості, з метою вирішення питань, поставлених перед експертом.

Вивчення особливостей, пов'язаних зі скоєнням і розслідуванням різних видів злочинів, розробка науково обґрунтованих рекомендацій і найбільш раціональної організації проведення розслідування складають **предмет і завдання** методики розслідування злочинів.

Як відомо, об'єктом дослідження криміналістики є злочин та його процес розслідування. **Об'єктом** дослідження методики розслідування більшістю авторів прийнято вважати всі етапи та форми боротьби зі злочинністю – це їх виявлення, вивчення, розслідування, розкриття та попередження.

Кожний злочин, як і будь-яке інше явище об'єктивної дійсності, індивідуальний і неповторний. Тому його пізнання (розслідування) також відрізняється специфічними ознаками. У силу цього, незважаючи на багатогранність кримінальних справ, кожному з них притаманні свої індивідуальні особливості – розслідування не терпить шаблонів.

Методика нерозривно пов'язана з криміналістичною технікою. Наприклад, судова фотографія вивчає методи і види фотозйомки, які застосовуються при розслідуванні злочинів, а методика показує, які з них повинні застосовуватися при розслідуванні конкретного злочину чи конкретної слідчої дії.

Методика розслідування тісно пов'язана зі слідчою тактикою, що вивчає систему прийомів планування і організацію розслідування, підготовки і проведення огляду місця події, обшуку, допиту та інших слідчих дій, а також тактичних операцій, комбінацій. Так, наприклад, у криміналістичній тактиці розглядаються прийоми допиту свідків, але в них не містяться відповіді на запитання, в чому полягають особливості допиту свідків по справах, скажімо з ДТП чи по справах про підпали тощо. Тому, виявлення саме таких особливостей – це задача криміналістичної методики.

Ці особливості містяться у окремих (спеціальних) методиках розслідування злочинів як найбільш ефективні засоби і рекомендації та методи використання і планування цього процесу; в слідчих версіях і у використанні кон-

кретних спеціальних знань; у співпраці населення і засобів масової інформації та ін. Зміст конкретних спеціальних криміналістичних методик є особливий тим, що заради їх розробки введений цей розділ криміналістичної науки.

Правовою основою методики розслідування злочинів є кримінальне і кримінально-процесуальне право. При порушенні норм права рекомендації методики втрачають своє значення.

Таким чином, виходячи з предмету і завдань методики розслідування, можна зробити наступне визначення: **криміналістична методика** — це розділ науки криміналістики, який представляє собою сукупність технічних засобів, тактичних прийомів, методичних рекомендацій (правил) і наукових положень (закономірностей, принципів), розроблених на їх основі практичних рекомендацій (алгоритмів, програм), які повинні забезпечити оптимальну організацію розслідування і попередження окремих видів злочинів із суворим дотриманням вимог законності.

Поряд з визначенням методики розслідування злочинів не менш актуальним є обговорення уніфікованої структури, що рекомендована криміналістикою для побудови системи методики розкриття і розслідування окремих видів злочинів, яка включає цілий ряд актуальних положень.

Система методики розслідування злочинів відповідає побудові особливих частин наук кримінального права та кримінального процесу. Така однотипність систем визначається спільністю об'єктів, що вивчаються ними, єдністю завдань кримінально-правової боротьби зі злочинністю та впливом міждисциплінарних зв'язків.

Структура побудови системи криміналістичної методики розслідування включає такі проблеми:

1. Методичне значення кримінально-правового поняття складу злочину і криміналістичної характеристики злочину.
2. Методичне значення кримінально-процесуального поняття предмету доказування і криміналістичного поняття обставин, що мають значення для справи.
3. Відображення поетапності розслідування при конструюванні методики.
4. Методичне значення питань організації розслідування.
5. Побудову версій і планування розслідування в діяльності правоохоронних органів з розкриття (розслідування) злочинів.
6. Використання спеціальних знань у рамках методики розкриття (розслідування) злочинів.
7. Зв'язок методики розкриття (розслідування) злочинів і методики їх попередження.

З цієї системи методики розслідування випливають наступні основні завдання методики.

1. Вивчення способів, які застосовуються злочинцями при скоєнні окремих видів злочинів.

2. Вивчення і узагальнення версій, що зустрічаються в розшуковій і слідчій практиці.

3. Визначення початкових слідчих дій і послідовності їх проведення (розслідування по «гарячих слідах»).

4. Встановлення кола осіб, що скоїли злочин.

5. Встановлення свідків злочину.

6. Встановлення оптимального зв'язку між слідчою і оперативно-розшуковою роботою з розкриття злочинів.

7. Виявлення загальних закономірностей розслідування злочинів і розробка на їх основі методичних рекомендацій з розкриття злочинів.

8. Розробка нових, найбільш ефективних методів і засобів розслідування і розкриття злочинів та вдосконалення тих, що застосовуються.

9. Розробка криміналістичних аспектів з проблеми латентності і розкриття злочинів (ряд злочинів виявляється через певний, іноді тривалий час, а деякі взагалі не виявляються).

10. Розробка методик з розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами у сфері виробництва, торгівлі, обслуговування, банківській та іншій економічній діяльності.

Однак основне завдання методики розслідування (як і всієї криміналістики) згідно з кримінально-процесуальним законом – це сприяння найбільш успішному здійсненню конституційних положень та завдань кримінального судочинства. Тому розробка методики, оцінка її рекомендацій визначається тим, наскільки вони сприяють швидкому і повному розкриттю злочинів і їх попередженню.

До завдань, що сформульовані у кримінально-процесуальному законі належать: охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у кримінальному судочинстві, швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних. Всі ці завдання конкретизуються іншими законами, що регулюють діяльність відповідних правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю, що впливають з їх компетенції, повноважень та функціональних обов'язків.

Істотна роль у формуванні системи і змісту методики належить кримінальному праву, яке визначає діяння, що носить назву злочину (ст. 11 КК України), і водночас загальні межі методики.

Положення кримінального права обумовлюють загальну направленість методики – точне з'ясування, чи є в події, що розслідується, або в діях певної

особи конкретний склад злочину. Необхідність уточнення класифікації злочинів викликана тим, що їх групування на основі об'єктів злочину не відображає специфіки, обумовленої способами скоєння злочинів, характеристикою особи злочинця та іншими обставинами, що складають зміст криміналістичної характеристики злочинів.

Тому поряд з удосконаленням видових методик розслідування (крадіжок, вбивств, хуліганств та ін.), необхідна розробка методик розслідування злочинів, яка б застосовувалась і до інших видів груп та їх ознак – неповнолітніх, нерозкритих злочинів минулих років, у сфері комп'ютерної злочинності тощо.

Важлива роль у вдосконаленні методичних рекомендацій належить криміналістичній характеристиці злочинів, що являє собою сукупність даних, які відображають криміналістичні аспекти злочинів певного виду чи групи.

Джерелами криміналістичної методики розслідування злочинів є законодавство, теоретичні положення криміналістики, слідча практика і положення природничих, технічних і суспільних наук. При цьому головна і визначальна роль належить кримінальному і кримінально-процесуальному праву.

Практика є основою пізнання і критерієм істини. Взаємозв'язок слідчої практики з криміналістичною методикою реалізується в наступних основних напрямках:

- потреби слідчої практики служать основою для визначення завдань з розробки і вдосконалення конкретних методик розслідування;
- розроблені наукою рекомендації отримують підтвердження своєї істинності або неповноти і необґрунтованості при перевірці їх на практиці;
- нові засоби, прийоми і методи, що виникли на практиці, набувають методологічної і процедурної завершеності в ході наукового узагальнення і дослідження.

Виключно важливим елементом, що здійснює істотний вплив на конкретний зміст спеціальних методик розслідування, є спосіб скоєння злочинів. Виявлення нових способів у досягненні злочинних результатів здійснюється практичним шляхом і викликає необхідність розробки нових методичних рекомендацій, які повинні забезпечувати повноту розслідування в умовах використання нових способів скоєння злочинів.

## **§ 2. Основні частини, принципи і структура криміналістичної методики**

Криміналістична методика як розділ науки складається з двох основних частин:

- 1) загальних положень методики розслідування злочинів;

2) окремих (спеціальних) методик розслідування.

Перша частина включає дані вивчення загальних закономірностей організації і проведення розслідування, об'єкт дослідження, завдання і принципи криміналістичної методики, місце у системі криміналістики, загальну характеристику структури окремих методик розслідування, які застосовуються відносно спеціальних груп злочинів, а також їх наукову обґрунтованість і взаємозв'язок з іншими галузями знань.

Другу частину розділу складають спеціальні (окремі) методики розслідування окремих видів злочинів, які розробляють відповідно до потреб практики, необхідні методичні рекомендації, вироблені на основі загальних положень криміналістичної методики. Окремі криміналістичні методики вивчають криміналістичну класифікацію злочинів, методику їх розслідування, структуру окремих методик розслідування, визначають те типове, що характерне для розслідування злочинів визначеного виду чи групи, але вони не містять і не можуть містити всіх рекомендацій з розслідування кожного посягання, що належить до цього виду чи групи.

Вибір власної методики слідчим – це перший етап реалізації відповідних криміналістичних рекомендацій. Другий і головний етап – це творче, нешаблонне застосування обраної методики для розслідування конкретного злочину відповідно до його індивідуальних особливостей.

Методика як система взаємозв'язаних і взаємообумовлених слідчих дій будується згідно з визначеними принципами. Слово «принцип» походить від латинського *principium*, що означає початок, початкове положення теорії, вчення, науки чи внутрішнє переконання людини, її поглядів на речі.

**Принципи методики** будуються на:

- 1) суворій відповідності вимогам закону;
- 2) науковій обґрунтованості;
- 3) обумовленості її характеру і змісту колом обставин, що належать встановленню;
- 4) етапності розслідування, що відображають особливості виявлення і збирання доказової інформації на стадії порушення кримінальної справи, і проведення першопочаткових слідчих дій;
- 5) залежності від слідчих ситуацій, що створюються;
- 6) забезпеченні оптимальної послідовності проведення необхідних слідчих дій, що гарантують повноту і всебічність розслідування;
- 7) принципі об'єктивності, що передбачає забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 8) комплексному використанні засобів і можливостей для швидкого, повного і економічного вирішення загальних і спеціальних завдань розслідування.

Структура окремих (спеціальних) методик розслідування різних видів злочинів включає:

- криміналістичну характеристику цього виду злочину;
- обставини, що належить з'ясувати (доказати);
- особливості порушення кримінальної справи;
- першопочаткові слідчі дії і оперативно-розшукові заходи;
- описання типових слідчих ситуацій на стадії виявлення злочину та етапах його розслідування;
- побудову слідчих версій;
- організацію планування розслідування;
- профілактичні дії слідчого при розслідуванні конкретного злочину.

При цьому практичне значення методичних рекомендацій визначається не простим вказуванням кола типових дій, а рівнем їх систематизації – взаємозв'язку і раціональної послідовності. Особливо важливо застосовувати це на початковому етапі розслідування, де правильне визначення і проведення комплексу необхідних слідчих дій та інших заходів, забезпечують базу і успіх розслідування. Практичне значення рекомендацій про коло і послідовність слідчих дій тим вища, чим конкретніша їх прив'язка до типових слідчих ситуацій.

На цьому рівні можлива розробка програм (алгоритмів) розслідування, що містять рекомендації типового рішення завдань, що застосовуються до достатньо чітко визначених умов розслідування тієї чи іншої категорії справ.

Розкриття особливостей тактики найбільш характерних слідчих дій, на рівні типових слідчих ситуацій, тобто з урахуванням багатоваріантності існуючих обставин розслідування, підвищує практичну цінність методичних рекомендацій, розробок, які повинні відображати завдання розслідування, що наближаються до конкретного рішення.

Аналогічним чином вирішується в методиці питання про коло і особливості тактики послідовності слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, направлених на збирання, перевірку і оцінку доказової інформації.

Методичні рекомендації відображають дані і містять рішення найбільш оптимальних шляхів розшуку певних категорій злочинців, пошуку їх слідів і знарядь вчинення злочину, подолання типових викривлень (хитрощів) підозрюваних тощо.

Для кожного виду злочинів характерні не лише його особливості вчинення, але і причини та умови, які сприяють їх скоєнню. Тому завданням спеціальних методик є не тільки вивчення і відображення особливостей збирання інформації про обставини, які сприяли вчиненню злочинів конкретного виду, але й дача слідчим відповідної характеристики профілактичній діяль-



ності, яка повинна здійснюватись на підставі рекомендацій кримінології та криміналістики.

### **§ 3. Поняття криміналістичної характеристики злочинів**

Розвиток методики розслідування злочинів нерозривно пов'язаний з узагальненням і аналізом матеріалів слідчої практики – основного джерела розробки методичних положень і рекомендацій. Вивчення практики розслідування окремих видів злочинів ще у період виникнення науки криміналістики дозволило встановити ряд загальних і важливих для їх розкриття ознак.

З розвитком теоретичних основ методики розслідування окремих видів злочину, поглибленням аналізу слідчої практики і розробки сучасних прийомів та засобів дослідження стало можливим розслідування злочинів (певного виду) завдяки встановленню сукупності загальних положень і їх ознак. Такий підхід до теоретичних положень методики розкриття злочинів набуває впевненого системного характеру. А подальше вивчення і розробка в цьому напрямку привели до формування поняття «криміналістичної характеристики злочинів».

Для правильного розуміння поняття криміналістичної характеристики необхідно виходити з того, що в ній відображаються особливості певного виду злочинів, які мають значення для їх виявлення і розкриття. Вся суть криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, яка складається з окремих елементів, що містять закономірні зв'язки слідів з ознаками складу злочину. А тому, як і будь-яка система, криміналістична характеристика не тільки складається, але й пов'язана з елементами злочину. Виходячи з цього, криміналістична характеристика злочинів розглядається як система, що складається з наступних елементів:

- суб'єкта (особи) злочину;
- способу скоєння злочину;
- об'єкта (предмета) посягання;
- слідової картини (обстановки) вчинення злочину;
- особи потерпілого.

До криміналістичної характеристики можуть входити і інші елементи складу злочину, але їх зміст повинен повністю впливати з конкретних груп (видів) злочинів.

У загальнотеоретичному плані під криміналістичною характеристикою потрібно розуміти систему відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів якогось конкретного виду, що відображають закономірні зв'язки між

ними і служать для побудови і перевірки слідчих версій з метою вирішення основних завдань з розслідування та розкриття злочинів.

**Криміналістична характеристика** – це інформативно-абстрактна система відомостей про відображення окремих особливостей певного виду злочину, який містить сліди, окремі елементи та ознаки складу злочину, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами.

Ознаки, які мають загальний характер для всіх однорідних злочинів, об'єднують у групи (різноманітні за об'ємом), наприклад, всі крадіжки, чи лише квартирні крадіжки, чи крадіжки з камер схову, чи кишенькові крадіжки тощо. Такі загальні, об'єднані в конкретні групи ознаки, відповідним чином систематизують і типізують, і в кінцевому результаті вони складають криміналістичну характеристику цього роду, виду злочину.

Це своєрідний типовий «портрет» злочину, наукова абстракція, що спирається на те загальне, що об'єднує велику кількість конкретних злочинів. Її можна вважати інформаційною моделлю типового злочину конкретного виду чи роду.

А оскільки криміналістична характеристика злочину являє собою відображення типового, то не має і не може бути характеристики окремого, конкретного злочину. Опис одного окремого злочину – це не криміналістична характеристика, оскільки він не може бути спроектований на всі подібні злочини саме в силу своєї індивідуальності. На основі таких описів значної кількості злочинів розробляється *абстрактна модель*, що відображає лише типове для всього масиву описаних ситуацій.

Криміналістична характеристика злочину – це ймовірна модель події злочину, що може бути основою для правдоподібних висновків, тобто слідчих версій.

Криміналістична характеристика при цьому грає роль своєрідної матриці: вона ніби «накладається» (примірюється) на конкретний випадок і дозволяє побудувати його ймовірну модель. У цьому й полягає її практичне значення, яке не слід перебільшувати, оскільки знання, які містяться в криміналістичній характеристиці носять не достовірний, а ймовірний характер. Але на початковому етапі розслідування будь-яке знання, навіть імовірне, має високу ціну, оскільки дозволяє слідчому знизити інформаційну невідомість.

До істотних ознак і елементів криміналістичної характеристики прийнято відносити:

1. Виділення окремих відомостей криміналістично значущих ознак конкретного виду злочину. Тобто, щоб одні з них – це були ознаки, що мають

значення для кримінально-правової кваліфікації злочинів та правильного вирішення кримінальної справи; інші – для прийняття кримінально-процесуальних рішень (наприклад, для вибору запобіжних заходів); треті – для розслідування; четверті – для їх попередження та ін.

Виявлення і виділення ознак, які мають значення для обрання ефективних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у розслідуванні, обумовлено в основному двома обставинами:

а) необхідністю встановлення ознак, що мають лише криміналістичне значення (наприклад, різноманітні хитрощі злочинця, свій «почерк» скоєння злочину тощо);

б) необхідністю відбору і використання інших криміногенних ознак, що мають різне значення, але які можуть бути застосовані для успішного вирішення завдань, що забезпечують швидке, повне і багатостороннє розслідування.

2. Встановлення системи відомостей про відображення окремих особливостей певного виду злочинів.

Це ознаки, що складають зміст криміналістичної характеристики, які стосуються як обставин скоєння і приховування злочину, так і попередніх, супровідних ознак і тих, що послідували за злочином.

Останні відіграють важливу роль у виявленні прихованих злочинів особи, що переховується, а також невідомих злочинців.

Проте криміналістична характеристика злочинів ширша за їх кримінально-правову та кримінально-процесуальну характеристики, оскільки вона містить не тільки систему обставин, які мають кримінально-правове значення, а й низку допоміжних чинників, що розглядаються як система, що складається з окремих елементів складу злочину.

### **Контрольні запитання та завдання для самоперевірки**

- Розкрийте поняття криміналістичної методики.
- Що таке метод і методика? Дайте характеристику цим поняттям.
- Дайте визначення криміналістичній методиці розслідування злочинів.
- Які проблеми включає структура системи криміналістичної методики?
- Назвіть основні завдання криміналістичної методики.
- Які Ви знаєте джерела криміналістичної методики?
- Назвіть основні напрямки реалізації взаємозв'язку слідчої практики з криміналістичною методикою.
- Яка структура криміналістичної методики?

Частина четверта. Криміналістична методика розслідування окремих видів злочинів

- Назвіть основні принципи криміналістичної методики?
- Що таке криміналістична характеристика злочину? Розкрийте це поняття.

Література до теми: див. список рекомендованої літератури за п./№ (2, 3, 9, 18, 24, 33, 37, 42, 48, 49).